

ASPECTE DIN ACTIVITATEA A DOUĂ GRUPURI ETNICE ROMÂNEȘTI ÎN IUGOSLAVIA INTERBELICĂ

Alexandru A. MAREȘ*

SOME ASPECTS REGARDING TWO ROMANIAN ETHNIC GROUPS IN INTERWAR YUGOSLAVIA (Abstract)

The article focuses on the situation of the so-called Danube Romanians populating the Western Banat and Crain. It presents the tendency of the Serbian/Yugoslav authorities to call the Romanians Wallachians, to change certain toponyms and demographic statistics, as well as the actions of the Romanians for defending their cultural, religious and political rights. In 1926, there was organized the first Romanian National Congress of the Serbian Timoc community, submitting a memorandum to the Romanian government. The Romanian authorities were not able to offer full support lest it might jeopardize the good neighboring relations with Yugoslavia, an important regional ally. The article also presents briefly the changing attitude of the Romanian authorities during World War II and the Communist period.

Keywords: Danube Romanians, Crain Romanians, Serbian change of toponyms, Romanian minorities, cultural and religious rights.

În timpul crizei bosniace (1908) unii oameni politici români precum N. Iorga, P.P. Carp și A.D. Xenopol și-au arătat sprijinul pentru Serbia, fapt ce a stimulat interesul unor cercuri politice belgradene pentru o întărire a relațiilor româno-sârbe. Pe de altă parte, la începutul secolului al XX-lea, între cele două state s-a conturat problema românilor din Valea Timocului, unde trăiau circa 160 000 de români¹.

Noul context internațional marcat de desfășurarea celor două războaie balcanice (1912-1913) a constituit ocazia, pentru reprezentanții etnicilor români din această zonă, de a interveni în repetate rânduri pe lângă guvernul român pentru a primi sprijin.

Un precedent privind obținerea unor drepturi pentru conaționali români, categorie extinsă și asupra etnicilor aromâni, l-a reprezentat *Protocolul de la*

* Profesor dr. Colegiul Național „Ion Creangă”, Școala gimnazială nr. 79, București, vicepreședinte al Filialei Municipiului București a Societății de Științe Istorice din România.

¹ Vezi Catana Bogdan-Marin, *Relații româno-sârbe în perioada 1880-1920*, rezumatul tezei de doctorat Craiova, 2008, p. 5.

Petersburg din 26 aprilie/9 mai 1913 care stabilea ca guvernul bulgar să acorde autonomie școlară și bisericească aromânilor din Macedonia.²

Din punct de vedere diplomatic, Serbia prezenta anumite similitudini cu România, elemente care le-au apropiat în politica externă: au devenit independente în același an (1878) prin *Tratatul de la Berlin*, aveau teritorii însemnate locuite de etnici români și slavi sub stăpânirea aceluiași imperiu și au fost țări aliate în al doilea război balcanic (1913). De aceeași parte a baricadei s-au aflat cele două state și în anii participării lor la Primul Război Mondial. Dispute au apărut în ceea ce privea Banatul, teritoriu cu populație mixtă, unul din obiectivele luptei naționale, atât pentru români, cât și pentru sârbi. *Conferința de pace de la Paris (1919-1920)* a stabilit divizarea Banatului în funcție de configurația etnică a provinciei, ulterior relațiile redevenind cordiale.

După constituirea României Mari, un număr însemnat de români au continuat să trăiască pe teritoriul unor state vecine, așa cum a fost și situația celor din nou creatul regat Sârbo-Croato-Sloven. Majoritatea acestora constituia așa numitul grup al românilor dunăreni, așezați în directă continuitate cu patria-mamă și popula o parte a Banatului occidental și a Crainei sârbești. Un alt grup, mai redus numeric, reprezentându-i pe macedo-români, trăia în Macedonia sârbească, având ca centru Bitola.

Până în anul 1918 întreg Banatul a fost parte componentă a Imperiului Austro-Ungar. Recensământul unguresc din anul 1910 a dat următoarea repartitie a primelor patru naționalități reprezentative³:

Tabelul nr. 1

Populația	Întreg Banatul	Procentul	Numai Banatul occidental	Procentul
români	642 049 locuitori	40,6 %	86 937 locuitori	16,7 %
germani	387 565	24,5 %	165 779	31,8 %
sârbi	284 329	18,0 %	139 750	26,8 %
unguri	242 152	15,3 %	128 405	24,7 %
alte naționalități	26 018	1,6 %	nu deținem date	
Total	1 582 133 locuitori	100 %	520 871 locuitori	100 %

Românii constituiau etnia cea mai numeroasă, reprezentând peste 2/5 din totalul populației Banatului. Densitatea era mai mare în partea orientală a provinciei care, din anul 1918, va deveni parte componentă a statului român. Mai puțin de 90 000 de suflete reprezenta elementul românesc în partea apuseană, mărginită la vest și sud de Tisa și Dunăre.

Au urmat recensămintele iugoslave, din anul 1921, cu date explicite pentru minoritățile naționale, și din anul 1930, când înregistrarea s-a făcut după criteriul religiei cetățenilor.

² Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985, p. 449.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Ministerul Propagandei Naționale*, partea structurală *Studii și documentare*, dosar nr. 164/1941, f. 5. În continuare se va cita A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*

** Calculul cifrelor totale și procentuale ne aparține.

Populația	Întreg Banatul în 1921	Procentul	Evoluția față de 1910	Numai Banatul occidental	Procentul	Evoluția față de 1910
Români	578 980 locuitori	41,2 %	- 63 069	67 897 locuitori	12,7 %	- 19 040
Germani	349 697	24,9 %	- 37 868	126 530	23,7 %	- 39 249
Sârbi	280 710	20,0 %	- 3 619	240 213	45,1 %	+ 100 463
Unguri	196 310	13,9 %	- 45 842	98 471	18,5 %	- 29 934
Total	1 405 697 locuitori	100 %	-150 398	533 111	100 %	+ 12 240

Între 1910 și 1921 populația românească a Banatului întreg a scăzut cu 63 000 de locuitori (cca 10%), numărul germanilor s-a diminuat cu aproape 38 000 (cca 10%), numărul ungarilor a scăzut cu aproape 46 000 (cca 19%), iar al sârbilor cu mai puțin de 4 000 de locuitori (cca 1,5%). Trendul firesc al scăderii de populație se plasează undeva în jurul procentului de 10%, dar prezumăm date pârținoare pentru unguri în recensământul din 1910 și pentru sârbi în recensământul din 1921. Așa se explică procentele extreme de -19%, respectiv +1,5%, chiar dacă luăm în calcul, în cazul populației sârbe, faptul că începând cu anul 1921 autoritățile de la Belgrad au efectuat în Banat colonizări de „dobrovolti” (voluntari).

Printre grupurile etnice existente cel românesc era considerat ca având vechimea cea mai mare. Din cele 150 de sate ale Banatului occidental 27 erau curat românești⁵, iar 52 mixte. Cele mai numeroase sate sunt în jurul Vârșetului și Bisericii Albe. Însăși capitala statului vecin se află așezată într-o regiune cu mulți români. Deceniul 1931-1940 a marcat o tendință crescătoare a numărului populației din Banatul vestic.

Cea mai mare concentrare a populației românești ce trăia în Iugoslavia se afla în regiunea Craina, aflată în dreapta Dunării, în porțiunea cea mai strâmtă a văii ei mărginită de râurile Morava și Timoc. Din punct de vedere geografic spațiul etnic dintre Morava și Timoc ocupa o suprafață de 10 000 km², în general zonă muntoasă cu o altitudine de 1000-1200 m, prelungire a Carpaților la sud de Dunăre. Printre cei ce au vizitat efectiv regiunea în scopul documentării și culegerii de date științifice în domeniul etnografic, geografic și lingvistic s-au aflat marele etnograf german Gustav Weigand în 1898, profesorii români G. Vâlsan⁶ și G. Giuglea în 1911, respectiv profesorul Șt. Romansky în anul 1916.

Craina (Krajina) în limba slavă înseamnă „ținut de margine”, respectiv ținutul din marginea nord-estică a slavilor de sud. Românii din Craina, în număr de câteva sute de mii, despart pe sârbi de bulgari. Mărginit de Dunăre, Morava și Timoc, grupul compact românesc se întinde spre sud către Niș și spre est către

⁴ A.N.I.C., fond M.P.N., Studii ..., dosar nr. 164/1941, f. 5.

⁵ Calculul cifrelor totale, procentuale și evoluția numerică îmi aparține.

⁶ Toracul Mare, Toracul Mic, Iancahid, Salcia, Ecica română, Uzdinul, Ianul Mic, Merghita, Sâmainăș, Sân Mihai, Seleușul, Alibunar, Petrovasila, Satul Nou, Nicolințul Mare, Vlaicovățul, Retișorul, Oreșățul, Grebenațul, Straja, Voivodințul, Costeriu, Iablanca, Socița, Mesicea, Morcovățul, Ofcea.

⁶ Vezi George Vâlsan, *Românii din Craina Serbiei*, în „Anuarul de Geografie și Antropogeografie”, an II, București, 1911.

Vidin, inclusiv prin sate mixte. Ei se consideră autohtoni pe acele meleaguri, strămoșii făcând cândva parte din Dacia aureliană. Geograful sârb J. Cvijič vorbind despre tipurile de așezări din Craina, menționează că locuitorii de aici trăiesc în sate mici, cu case risipite, constituind așa numitul „stari vlaški tip”, sate de tip vechi românesc și dă ca exemplu cătunul (katun)⁷.

Românii fiind printre cele mai numeroase minorități etnice din Iugoslavia, au atras un anumit tip de atitudine din partea autorităților. Catalogarea unora dintre etnicii români ca „vlahi” avea ca scop crearea unei diviziuni în corpul compact românesc și în final diminuarea numerică din punct de vedere statistic. Tendința de sârbizare s-a exercitat nu numai asupra populației, ci mai ales asupra toponimelor. Pe malul drept al Dunării, în zona Cazane-Portile de Fier se aflau localitățile Degerați, Bârleaga, Bordei și Sârbovlah devenite *Davidovac*, *Milutinovac*, *Djubicevac* și *Srbova*.⁸ Unele denumiri au fost traduse din limba română în limba slavă, ca de exemplu *Isvoru Mic/Mali Izvor*, *Câmpu Bun/Dobropolje*, *Satu Mare/Veliko Selo*, iar altele adaptate la ortografia sârbească, precum *Pârlita/Prlita*, *Gârliana/Grljan*.⁹

Românii din regiunea Crainei trăiau în patru județe: Krajina și Timoc spre est, respectiv Pojarevăt și Morava spre vest. Spre deosebire de Banat, Craina era o regiune foarte omogenă etnic, un număr de 35 de sate fiind locuite exclusiv de români. Tendința de camuflare a românilor în sârbi, vizibilă în special la recensămintele din anii 1890 și 1900 a urmărit diminuarea ponderii minorității românești în totalul populației Serbiei, de la 11,2% în anul 1850 la 5,9% în anul 1900.

Statistica demografică sârbă ne relevă următoarele date pe durata a trei sferturi de veac¹⁰:

Tabelul nr. 3

Anul	Numărul populației românești din Craina	Evoluția procentuală	Procentul din totalul populației Serbiei
1846	97 215 locuitori	100,0 %	?
1850	104 343	107,3 %	11,2 %
1859	122 595	126,1 %	?
1866	127 326	131,0 %	9,5 %
1884	149 727	154,0 %	8,1 %
1890	143 684	147,8 %	6,8 %
1895	159 510	164,0 %	6,9 %
1900	122 492	126,0 %	5,9 %
1921	149 964	154,2 %	?

65% din totalul populației românești de 231 068 locuitori (date oficiale sârbe) ce trăia în regatul Sârbo-Croato-Sloven în 1921 locuia în Craina. Satele declarate în mod oficial pur românești (peste 99% din locuitori) erau: Bordei, Camenița Mică, Cârlova, Cupiziște, Dubociane, Gorniano, Luca, Mălainița, Mosna, Plevna, Podvârșca, Râtcova, Sip, Slatina, Tanda, Topolnița, Toramesta, Văinga, Vârbița Mare, Vârbița

⁷ Jovan Cvijič, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Belgrad, 1922, vol. I, p. 228, 330.

⁸ Vezi Fl. Florescu, *Românii din Iugoslavia; istoric și evoluție demografică*, în „Timocul”, an VIII, caietul 1, București, 1941.

⁹ A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 13.

¹⁰ *Ibidem*, f. 14-16.

Mică și Velesnița în județul Craina, Criveli, Gradscova, Nicolicevo, Valea cu Anini în județul Timoc, Aliudova, Busur, Isicova, Ranovăț, Siga, Slicovăț, Stâmnita, Vlaclea și Zabrega în județul Pojarevăț.¹¹

Satele mixte româno-sârbe formau următoarele două grupuri de așezări. Cele cu majoritate românească erau în număr de 80, iar cele cu majoritate sârbească și unde românii reprezentau mai puțin de 50% erau în număr de 23. Pentru cele 4 județe statistica este redată în tabelul de mai jos:

Tabelul nr. 4¹²: Satele românești și mixte româno-sârbe în județele Crainei

Județul	Sate pur românești (peste 99%)	Sate cu majoritate românească (51-99%)	Sate cu minoritate românească (1-50%)	Total pe județ
Craina	21	30	7	58
Timoc	4	20	8	32
Pojarevăț	10	24	4	38
Morava	-	6	4	10
Total	35	80	23	138

După o altă statistică, cea a lui Romansky¹³, numărul satelor cu majoritate românească era și mai mare, astfel încât ar fi existat un total de 204 sate între Morava și Timoc, din care 49 sate în prima categorie, 114 în a doua categorie, respectiv 41 sate în a treia categorie.

De asemenea, etnici români trăiau și în orașele din partea de nord-est a Serbiei, precum: Cladova, Negotin, Pojarevăț, Zăiceri și Craguievăț.

Malul drept (sârbesc) al Dunării în zona Cazane și Porțile de Fier era mai dens populat cu români decât malul românesc. Astfel, în plasa Porțile de Fier (Ključ) și în plasa Milanovățu de Jos (Pereč) nu exista nici măcar un sat pur sârbesc (peste 99%), constatându-se procente de 72,7%, respectiv 86,5% populație românească, comparativ cu 72% în plasa Orșova.

Totuși, datele statistice ale recensămintelor sârbe arată o diminuare a ponderii românești în regiunea Crainei de-a lungul timpului, în ciuda sporului natural înregistrat. De la două județe cu majoritate românească la 1846, s-a ajuns la unul singur (Craina) în 1921, în timp ce în celălalt județ, Timoc, ponderea a coborât la un sfert din numărul populației. În județul Pojarevăț reprezentativitatea s-a diminuat de la peste 1/3 la 1/5.

Tabelul nr. 5¹⁴: Procentele populației românești în județele regiunii Craina

Anul	Craina	Timoc	Pojarevăț	Morava	Total populație românească
1846	68,8 %	51,0 %	36,6 %	17,1 %	97 215
1859	67,7 %	51,6 %	38,8 %	16,1 %	122 595
1884	63,3 %	51,2 %	32,3 %	15,6 %	149 727
1890	59,2 %	42,9 %	26,1 %	5,4 %	143 584
1895	59,2 %	48,1 %	28,1 %	5,4 %	159 510
1921	59,0 %	25,3 %	20,2 %	2,9 %	149 964

¹¹ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 17.

¹² Ibidem, f. 18.

¹³ Ibidem.

¹⁴ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 19.

Explicațiile diminuării procentului populației românești din zona Crainei pot să țină de alți factori precum: politica statului sârb de colonizare de etnici sârbi în această regiune, un spor natural românesc inferior celui al sârbilor, deplasări voluntare sau impuse de populație românească spre alte zone.

Numărul de aproape 150 000 de români din regiunea Crainei trebuie coroborat și cu alte date. Astfel, G. Vâlsan și G. Giuglea avansează cifra de 260 000 de români în jurul anilor 1910-1911, iar Șt. Romansky considera că în 1916 se putea vorbi de 210 000 de români.¹⁵ Românii din Serbia, conștienți de faptul că politica de sârbizare le diminuea numărul din statistici, se considerau a fi mult mai mulți. În anul 1926 primul Congres Național Român își asuma reprezentarea a „un milion două sute [de] mii români așezați în Valea Timocului și Homolie”¹⁶, dar cifra apare supradimensionată.

Masa românească din Craina sârbească se continua la răsărit în teritoriul bulgăresc, unde se aflau 34 de sate românești în ținutul Vidinului, între Timoc și cotul Dunării la Calafat. Râul Timoc, frontieră între două state slave, era locuit pe ambele sale maluri de români, vorbind aceeași limbă. Românii din Craina treceau frecvent Dunărea în zona Porțile de Fier, făcând comerț cu frații de neam. Așa se explică păstrarea omogenității etnice și de limbă.

Relațiile politice bune dintre România și Iugoslavia, generate de apartenența la Mica Înțelegere și plasarea acestor țări în rândul statelor doritoare de pace, susținătoare ale sistemului versaillez, constituiau motive temeinice de apropiere necesare într-o Europă ce se îndrepta spre o nouă conflagrație mondială. Ridicarea problemei drepturilor minorității românești de către autoritățile statului român era considerată în anii '20-'30 drept inoportună și mai degrabă contraproductivă pentru interesele politice regionale în zona Balcanilor. Atâta timp cât nu exista un diferend teritorial, *de jure* nu exista un litigiu, deosebirea fiind legată doar de gradul de concretețe pe care fiecare din cele două state înțelegea să le acorde minoritarilor săi.

Făcând o paralelă între minoritatea sârbească din România și minoritatea românească din statul vecin, în privința școlii și a bisericii, Silviu Dragomir constata lipsa de solitudine a autorităților sârbești, ba chiar tendința de a paraliza orice încercare de dezvoltare a acestor două instituții.¹⁷

În România, biserica sârbească era ajutată de stat, dându-i-se drepturi egale cu biserica națională românească, în schimb școlile sârbești erau trecute la învățământul particular spre a nu fi stânjenite în organizarea lor. În Iugoslavia situația era inversă: biserica românească nu primea sprijin din partea statului, fiind necesară susținerea ei de către gospodarii români, pe când școala românească era trecută sub patronajul statului, pentru ca acesta să aibă drept de imixtiune în instituția ce era menită să susțină conștiința de neam.

¹⁵ Ibidem, f. 20.

¹⁶ Ibidem, f. 55.

¹⁷ Vezi Silviu Dragomir, *Minoritatea românească și Banatul iugoslav*, în ziarul „Universul” din 24 noiembrie 1931.

În anul 1919, după retragerea autorităților maghiare, în Banatul occidental (sârbesc) exista un număr de 105 învățători români, iar în Banatul oriental (românesc) își exercitau profesia 53 de învățători sârbi. După 12 ani, în 1931 nu mai rămăseseră decât 4 învățători români în funcție în regiunea din statul iugoslav, în timp ce numărul colegilor de breaslă de etnie sârbă din partea românească a Banatului a crescut la 64¹⁸. Cifrele sunt relevante pentru a sublinia intensitatea cu care se exercita politica de asimilare a populației de etnie română în națiunea sârbă.

Un observator contemporan privea situația din statul vecin cu scepticism, dar într-o justă corelație cu politica externă de atunci a statului vecin: „În Serbia, românii timoceni fără semn a se trezi la o conștiință națională și pe cale de a-i pierde complet. Legăturile de politică externă pe care le avem cu Serbia ne fac să privim sârbizarea timocenilor fără posibilitatea de a încerca o trezire a lor. E știut însă că sârbii nu au aceeași purtare în Banat.”¹⁹

În aceste condiții, care era nivelul de conștientizare a drepturilor ce ar fi trebuit exercitate de etnicii români? Nu credem că se poate accepta *ad litteram* părerea, de altfel dureroasă, a lui Emil Petrovici conform căreia „Românii aceștia n-au nici cea mai rudimentară conștiință națională. Au – e adevărat – o conștiință etnică: știu că sunt români și nu sârbi.”²⁰ Există documente care contestă presupusul nivel incipient al conștiinței de sine și ne relevă un început de organizare cu idei clar conturate și scop bine determinat.

La 20 mai 1926 reprezentanții românilor din Valea Timocului întruniți în pădurea Letiște, aflată între comunele Melnița, Vitovnița și Osanița au luat în discuție formele de acțiune pentru eliberarea, din ceea ce ei numeau „robia sârbilor pe care o suportăm cu umilință de secole”. Badea Muntean și Milan Gruici, în calitate de președinte, respectiv secretar al primului Congres Național Român, au semnat un memoriu al comunității din Timocul sârbesc adresat guvernului român. Dincolo de exagerarea numărului etnicilor români, memoriu prezenta pe larg obiectivele urmărite, solicitând sprijinul autorităților din România. Se făcea apel la dreptul istoric arătându-se faptul că „suntem așezați în aceste ținuturi cu mult înainte de a veni sârbii” și „cu insistență cerem să ni se aprobe să avem școli și biserici, în dulcea noastră limbă românească, și cu timpul, să aruncăm puntea peste mândra Dunăre, unindu-ne cu patria mamă, România Mare ...”²¹

În privința educației în limba proprie românii denunțau următoarea situație: „În școlile sârbești copiii noștri întotdeauna li s-a spus și li se spune și azi: A fi vlah e o rușine și înjositor. Că un scris propriu românesc nu este, ci numai se vorbește o limbă stricată, amestecată cu cuvinte din diferite limbi și că un stat civilizat român nu există, că în România trăiește un popor sălbatic, ... și în fine li se spune că ei trebuie să fie buni sârbi, cum au fost toți străbunii lor.”²² Această situație dincolo

¹⁸ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 164/1941, f. 8.

¹⁹ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 77/1934-1935, f. 14.

²⁰ Emil Petrovici, *Românii dintre Timoc și Morava*, în „Transilvania”, an 72, nr. 3, Sibiu, 1941, p. 181.

²¹ A.N.I.C. fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 77/1934-1935, f. 55.

²² Ibidem.

de „faimosul sistem de acaparare națională al sârbilor” se datora „în mare parte [din] vina mamei noastre, care aproape niciodată nu s-a interesat de fiii ei rămași din vremurile de bejenie printre străini.”²³ Încrezători în faptul că „guvernul roman ne va da un mic ajutor de care nu ne îndoim”, semnatarii își exprimau speranța că „nu numai sârbii vor fi nevoiți să ne recunoască drepturile noastre naționale, ci lumea întreagă ... va cere [e]liberarea noastră și alipirea la patria mamă, România Mare.”²⁴

Într-o primă etapă urma să se constituie un singur partid politic român cu scopul de a putea trimite un număr semnificativ de deputați proprii în parlamentul sârb. Cât mai mulți copii ai etnicilor români din Iugoslavia urmau să fie trimiși în școlile din România și după terminarea studiilor trebuiau să se întoarcă în comunitate „pregătiți și cu sentimentul național roman[esc] bine deșteptat”, devenind lideri de opinie și „conducătorii de mâine”.

În paralel cu aceste măsuri, comunitatea românească avea în vedere să desfășoare propagandă împotriva clerului și corpului didactic sârb cu scopul de a determina autoritățile să le recunoască drepturile naționale. Nu în ultimul rând, pentru asimilarea cât mai rapidă a valorilor culturale românești urma să se producă îndepărtarea de valorile culturii sârbe prin înstrăinarea de tot ce aparținea acestei culturi.

Conștienți de faptul că guvernul român nu va putea oferi un sprijin direct pentru a nu-și periclita relațiile de bună vecinătate cu statul iugoslav, autorii memoriului solicitau sprijin secret prin intermediul lui Ștefan Dulcănescu, agent de legătură, originar din comuna Melnița, refugiat cu domiciliul în București. În cazul în care guvernul român le-ar fi respins demersul, se avansa ideea înființării unor organizații proprii, după modelul societății bulgărești iredentiste „Dobrogea” și „pentru a ne dezrobi ne vom face separatiști.”²⁵

Problema unirii teritoriilor cu majoritate etnică românească din Iugoslavia cu statul român pe cale diplomatică presupunea acordul aliatului României, acord pe care nu se putea sconta. Ridicarea în mod deschis a unei asemenea revendicări ar fi deschis un litigiu suplimentar în condițiile existenței unor relații încordate cu U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria. Această chestiune nu se putea rezolva în condițiile sistemului de tratate fixat de Conferința de pace de la Paris (1919-1920), întrucât soluția impunea modificarea granițelor care erau considerate intangibile pe baza principiului statu-quo-ului. În acest context trebuie judecat „dezinteresul” statului român, ca un preț asumat de România pentru buna funcționare a alianțelor regionale defensive. Situația de ansamblu era bine înțeleasă și de liderii comunității românești, dispuși în 1926 să aștepte „o eventuală schimbare de relații între România și Serbia, care se poate întâmpla odată.”²⁶

Până în anul 1935 românii din Banatul sârbesc aveau ca instituție de cultură numai biserica, dependentă de cele două eparhii ortodoxe ale Aradului și

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, f. 56.

²⁶ Ibidem.

Caransebeșului, precum și cea a Lugojului de care erau legați credincioșii greco-uniți. În școală se predă numai în limba sârbă indiferent de naționalitatea elevilor. După ani de tratative diplomatice, în 1935 s-a semnat și s-a trecut la aplicarea convenției școlare româno-iugoslave care reglementa procesul educativ în circumscripțiile școlare cuprinzând minorități reciproce ale ambelor state. Astfel, pentru școlile sârbești din Banatul românesc se aduceau învățători sârbi din Iugoslavia, iar pentru școlile românești din Banatul sârbesc erau aduși învățători din România.

Unul din liderii comunității românești din Banatul sârbesc era Alexandru Butoarcă. În anul 1934 ajunsese deputat în Skupștina și director al ziarului *Nădejdea*, înființat și finanțat de publicistul Nicolae Roman, originar din Rățișor. A. Butoarcă primea subvenții de la București pentru susținerea ziarului, dar se afla în divergență de păreri cu reprezentantul României la Belgrad, consilierul tehnic pentru reglementarea raporturilor culturale în Banatul sârbesc, Petre Ionescu, el însuși bănățean născut lângă Caransebeș. Eficiența activității sale a lăsat mult de dorit, aceasta fiind considerată infructuoasă. În afara unor promisiuni fără acoperire făcute românilor, el nu a ținut nici un discurs în Parlament și nu a atras suficient pe români la administrarea provinciei.

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial a adus modificarea raporturilor de forțe pe continent și schimbarea unor alianțe, inclusiv pentru România. Dezmembrarea Cehoslovaciei, orientarea politicii externe românești spre țările Axei și înfrângerea Iugoslaviei în urma agresiunii armatei germane în 1941, au conturat un cadru nou pentru țările fostei Micii Înțelegeri. Sub constrângerile țărilor vecine revizioniste, România Mare a încetat să mai existe, iar pentru restul teritoriului din statul național au funcționat garanțiile germane de securitate. Regimul antonescian, asemenea altor regimuri politice din timpul războiului, se caracteriza printr-un naționalism accentuat, menit a favoriza readucerea în granițele firești măcar a unora din teritoriile pierdute. Mai mult, se efectuau tatonări asupra oportunității integrării teritoriilor cu minoritate românească din Iugoslavia.

Într-o notă a Serviciului Special de Informații din 29 octombrie 1941, intitulată „Situația românilor din Banatul sârbesc” se arăta că imediat după încheierea războiului germano-sârb, minoritățile din statul iugoslav au început să se organizeze în grupuri etnice cu viață culturală și etnică proprie. Minoritățile maghiară și germană s-au manifestat în mod solidar și disciplinat în fața problemelor noi ce li se puneau. Românii s-au constituit în mai multe grupuri, fiecare cu conducere proprie și cu pretenția de a se impune la conducerea grupului etnic român din Banatul sârbesc.

O carență importantă o constituia lipsa de coeziune a conducerii minorității românești. Astfel, gruparea dirijată de Alexandru Butoarcă, avocat din Vârșeț și gruparea lui Silviu Miclea din Becicherecul Mare au întrebuințat fel de fel de mijloace, insulte și acuzații reciproce meschine, inclusiv cele de „a pune mâna pe fondurile de propagandă și a le folosi în interes personal.”²⁷ Consecințele dezorganizării

* Parlamentul iugoslav

²⁷ A.N.I.C., fond M.P.N., *Studii ...*, dosar nr. 175/1941-1945, f. 2.

se răsfângeau asupra vieții comunității în ansamblul ei: liceul românesc și internatul acestuia din Banatul sârbesc și-au început activitatea cu întârziere, cu un corp profesoral incomplet și material didactic insuficient, numirea funcționarilor a fost greoaie, existând liste multiple, pătura țărănească era dezorientată, iar multe din revendicările românești au fost lăsate în suspensie.

În condițiile ocupației militare naziste, comandamentul suprem german din Belgrad decidea și asupra unor probleme ce aveau legătură cu viața naționalităților conlocuitoare din Iugoslavia. După încetarea luptelor și întoarcerea liderilor români din refugiu, comandamentul german a aprobat funcționarea asociației culturale *ASTRA*, cu ramificații în toate satele românești, asociație ce își propunea să revigoreze viața comunității. Situația era departe de a fi una mulțumitoare. Ziarul *Nădejdea* și-a întrerupt timp de peste o lună apariția în lipsa hârtiei, iar din cauza dezinteresului manifestat, materialele de propagandă în loc să fie difuzate cât mai rapid, au zăcut vreme de un an într-un balcon al casei protopopiale din Vârșeț. Trebuie totuși amintită manifestația din 9 decembrie 1942 când un număr de 7 000 de români au mărșăluit spre biserica din centrul orașului Vârșeț, însoțiți de fanfară și flancați din 30 în 30 de metri de agenții de poliție.²⁸

Dacă sub aspect politic activitatea etnicilor români din Banatul sârbesc era ca și inexistentă, se poate însă vorbi de un început al renașterii național-culturale. Animatorii acesteia erau, în general, învățătorii trimiși de statul român prin intermediul Ministerului Propagandei Naționale cu sarcina de a înființa în cât mai multe localități coruri și fanfare, echipe de dansuri populare și echipe sportive care să organizeze manifestații cu ocazia diverselor sărbători, în special cele cu specific național.

Românii timoceni traversau și ei o perioadă grea în anii războiului, dificultățile economice accentuându-se. Lipsa unor alimente și incidența unor boli ca T.B.C. făceau greutățile și mai apăsătoare. Insuficiența petrolului lampant pentru iluminat era suplinită prin arderea seului și a unturii. Soluția pentru aprovizionarea cu petrol era în comerțul transdunărean efectuat cu negustorii mehedințeni.

Guvernul român nu a rămas impasibil față de greutățile conaționalilor săi. În cazul românilor din Macedonia grecească, mai puțin numeroși ca timocenii, guvernul a donat zeci de vagoane cu cereale, iar pentru cei din Iugoslavia a alocat un ajutor în petrol în valoare de 175 milioane de lei: 25 de milioane pentru românii din Banatul de vest și 150 de milioane pentru cei din Timoc. Deși repartitia ar putea părea inegală, s-a ținut cont de faptul că românii din prima regiune „sunt de 7 ori mai puțin la număr ca cei din Timoc și care sunt în procent de 18% față de 70%”.²⁹

Prin portul Gruia din județul Mehedinți urmau să fie livrate românilor din Timoc 10 cisterne de petrol lampant. Era o cale rapidă și sigură de aprovizionare ce nu necesita formalități numeroase și care avea ca avantaj posibilitatea difuzării

²⁸ Ibidem, f. 9.

^{*} Procent al românilor în regiunea respectivă față de totalul populației sârbe.

²⁹ A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*, dosar nr. 175/1941-1945.

în cantitate apreciabilă de materiale culturale destinate celor „mai ascunse cătune timocene.” Totodată, se miza pe faptul că acei etnici români văzând satele mehedintene „s-ar produce o coeziune spirituală și materială între Timoc și patrie.”³⁰

Pentru a da o formă coerentă sprijinirii minorității românești, Ministerul Propagandei Naționale a elaborat un „Proiect pentru organizarea de acțiuni de propagandă în Timoc și Banatul iugoslav.”³¹ El prevedea inserarea metodică de articole în presa din Capitală redactate prin *Direcția Presei și Direcția de Studii*, trimiterea de materiale privind „această masă etnică românească” către serviciile de presă de peste hotare spre a fi publicate în presa străină, precum și difuzarea de ziare românești în cele două regiuni, fie sub forma unor abonamente gratuite, fie trecute clandestin. De asemenea ziarul *Dacia* din Timișoara subvenționat de Ministerul Propagandei Naționale urma să publice frecvent articole din problematica și realitățile ce interesau pe „frații noștri timoceni”. Acest ziar trebuia să-și organizeze mai mulți corespondenți dincolo de graniță, „mărturisiți sau acoperiți”, spre a putea publica materiale utile tuturor românilor, iar săptămânal un supliment special urma să fie difuzat în acele zone. Constantin Miu Lerca, un desăvârșit cunoscător al problemelor timocene, devenea redactor special al *Daciei*.

La radio se avea în vedere difuzarea unei serii de conferințe, a unor corespondențe, știri și comentarii, dar și înființarea unei rubrici permanente intitulată „Românii din afara frontierelor”. La Timișoara urma să se înființeze un *Institut de cultură și editură timoceană* condus de un comitet de intelectuali în frunte cu generalul Ioan Dragalina, cu misiunea de a asigura prin intermediul imprimeriei *Temeschwarer Zeitung* tipăriturile destinate „fraților noștri de dincolo”.³²

Pe plan cultural trebuiau înființate, acolo unde încă nu existau, cămine culturale având coruri și fanfare specifice tradiției, cămine denumite sugestiv „case populare de cetire”. Conducerea lor se făcea fie dintr-un oraș din acele ținuturi, fie de la Timișoara unde urma să se deschidă o filială specială a „Fundației Regele Mihai I” sau a „ASTREI”. Proiectul mai avea în vedere organizarea unei „caravane culturale” cu dublu rol: de a furniza asistență culturală (informații utile, cărți, reviste, proiecție de film) și de a recruta cadre pentru viitorul mișcării culturale, fundament al legăturilor cu România.

După începerea Războiului antisovietic existau puncte de vedere, cel puțin din cadrul Ministerului Propagandei Naționale, care avansau ideea revendicării teritoriale a jumătății apusene a Banatului și a Crainei întregi, pe baza realităților etnice și pe considerente de ordin economic. Exponenții acestui curent de opinie, printre care și Nicolae M. Popp, influențați de doctrina fascistă a lui Mussolini privind realizarea maximului unității etnice și spirituale, sprijineau ideea deplasării granițelor „cu atât mai mult în cazul de față, când populația românească e în directă continuitate teritorială cu populația românească din țara liberă.”³³ Se avea în vedere

³⁰ Ibidem, f. 19.

³¹ Ibidem, f. 12.

³² Ibidem, f. 13-14.

³³ A.N.I.C., fond *M.P.N.*, *Studii ...*, dosar nr 164/1941, f. 22.

și un schimb de populație, astfel încât „cu românii din Macedonia sârbească și cei risipiți în fosta Iugoslavie, circa 80 000, s-ar putea înlocui sârbii care apar sporadic între Timoc și Morava.”³⁴ Această abordare a problemei a devenit o politică de stat, iar derularea ulterioară a evenimentelor militare a impus abandonarea oricărui demers anexionist.

După al Doilea Război Mondial, în condițiile instaurării regimului comunist, atât în Iugoslavia, cât și în România, situația minorităților etnice urma să fie tratată pe bază de reciprocitate, în spiritul „internaționalismului proletar”³⁵.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Este însă de remarcat că în articol sunt folosiți numai autori din prima jumătate a secolului trecut și numai documente din arhiva Ministerului Propagandei Naționale din anii celui de al doilea război mondial, fără a le supune unei analize critice autorul lăsându-se uneori atras de retorica naționalistă a acelor timpuri (n.red.)